

Om stilla veckans liturgi*

Ulf Björkmans gradualavhandling om Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv är inte avsedd att vara en komparativ liturgihistorisk undersökning. Det är i stället författarens avsikt att skildra de liturgiska bruken i denna kyrkoårets mest laddade vecka och att belysa deras samband med fromhetslivet. För att få en bakgrund till skildringen av Stilla veckans liturgi under den senare medeltiden ger författaren i avhandlingens första kapitel en översikt över "Kristi död och uppståndelse i tidig kristen gudstjänst- och fromhetstradition". Härvid understrykes bl. a., att passionsfromheten står i ett bestämt samband med inkarnations- och uppståndelsebudskapet och alltså bär segerens förtecken. Det är m. a. o. en samsyn mellan inkarnation, död och uppståndelse, som kännetecknar fornkyrkans gudstjänstliv och som kan avläsas bl. a. i dess Kristus-bild. Frälsaren framställs ju i den fornkristna konsten och ännu under den tidigare medeltiden såsom den segrande Konungen, "Christus - Victor".

* Denna anmälan har av utrymmesskäl måst stå över från 1959, då f. ö. en kort recension av arbetet förekom i Hilding Johanssons uppsats, *Svensk liturgisk forskning*.

Undersökningens andra avsnitt ägnas åt frågan om förhållanden mellan Stilla veckan och quadragesima. Här ger författaren en utförlig analys av de skilda moment, som bidragit till utformningen av Påskens förberedelsestid, och redogör för förhållandet mellan botmomentet och passionsmomentet under quadragesimaltiden. Här får man veta, att tendensen att låta hela fastetiden präglas av passionsstämning och passionspredikningar är en typiskt senmedeltida företeelse. Den egentliga passionstiden börjar ju på Femte söndagen i Fastan, som av gammalt burit namnet Passionssöndagen. Det är märkligt nog denna senmedeltida synpunkt, som alltjämt och i hög grad kännetecknar Svenska kyrkans syn på fastetiden.

I kapitel 3, som fått titeln "Passionsmystik och passionsrealism", utvecklar Björkman närmare sin syn på den medeltida passionsfromheten. Denna yttrar sig i ett säreget frossande i lidandets detaljer och i en medveten strävan att imitera Kristi passion. Björkman menar, att Stilla veckans liturgi utmärkes av en oerhörd realism och ett ytterst konkret framställningssätt, som talat till människornas känsla för att uppväcka smärta och med-

lidande. Men, menar Björkman, denna passionsmystik har inte bara kännetecknat Stilla veckan utan har mer eller mindre satt sin prägel på hela den senare medeltidens fromhetsliv, som alltså skulle vara i eminent grad passionsbetonat och inriktat på imitatio passionis Christi. Björkman säger sålunda, att "konsten — liksom också andaktslitteraturen — var inriktad på att väcka känsloreaktion inför det förpinade och ömkansvärda". Man får veta, att vi omkring 1300 ha "en av de märkligaste omvälvningarna i kristendomens historia. Teologi och fromhetsliv äro ensidigt inriktade på den lidande Frälsaren, och både i konst och litteratur möta vi 'en gråtande kristenhet'."

Avhandlingens två återstående kapitel äro ägnade åt en närmare beskrivning av de enskilda dagarna i Stilla veckan och deras gudstjänstbruk. Härvid återkommer författaren ständigt till sin synpunkt på passionsfromhetens realism och hämtar fram exempel, som belysa denna sak. Man kan t. ex. erinra om ett sådant bruk som begravandet av Kristus på långfredagen. Detta även från Sverige betygade bruk har som rekvisita en skulptur av den döde Frälsaren och en kista, i vilken kroppen vid tidpunkten för gravläggelsen nedlägges. Beskrivningen av Stilla veckans liturgi är lika utförlig som väldokumenterad. I sak erbjuder den väl intet nytt, men en hel rad exempel framdragas av författaren, som uppvisa, hur också den svenska medeltidskyrkan kände de från kontinenten betygade liturgiska ordningarna. En svårighet här — liksom för de flesta medeltidsstudier — är den, att materialet flödar mycket rikt från Vadstena kloster men är desto sparsammare

för övrigt. Denna svårighet blir kanske särskilt tydlig vid användandet av den metod, som författaren till denna avhandling använder, nämligen den beskrivande, liturgi-tolkande.

Som inledningsvis nämndes, har Björkman valt att analysera de liturgiska brukena och att söka sätta dessa i samband med folkfromheten. Han har medvetet avstått från "komparativa undersökningar", för vilka — enligt Björkmans åsikt — Stilla veckan är föga lämpad. Ja, Björkman går så långt, att han hävdar, att "det måste bli en tillfällighet, vilka liturgiska paralleller man eventuellt kan spåra upp, eftersom det tryckta källmaterialet icke är särskilt fullständigt". Nu förhåller det sig i själva verket så, att blott ett par månader efter Björkmans en annan avhandling i samma serie, *Bibliotheca Theologiae Practicae*, givit svar på just dessa frågor. I docenten Sven Helanders *Ordinarius Lincopensis* har nämligen just ett sådant fastställande av de liturgiska förebilderna skett, som Björkman icke vågat sig på att göra. Helanders avhandling utgör på denna punkt sålunda ett värdefullt komplement till Björkmans undersökning.

Björkmans avhandling är starkt systematiskt orienterad. Detta kommer särskilt till synes i kapitlet om Passionsmystik och passionsrealism, där författaren söker härleda senmedeltidens passionsfromhet ur den västerländska försoningsteologiens utformning under högmedeltiden. Denna skulle, hävdas det, framför allt ha tagit sikte på vad Kristus utför såsom människa, vad han på det mänskliga planet presterar inför Gud. Det är därför det mänskliga draget i Kristi li-

dande blir så påtagligt och "passio Christi det ständigt återkommande motivet i fromhetsliv, konst och litteratur". Om denna tolkning är systematiskt riktig, undandraget sig anmälares bedömande. Däremot är det nödvändigt, att på ett par andra punkter komma med invändningar mot Björkmans framställning.

Hela avhandlingen om Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv ger läsaren det bestämda intrycket att passionsmotivet är det allt förhärskande i senmedeltidens gudstjänst- och fromhetsliv. Nu finns det ingen anledning att bestrida passionsmotivets starka och påfallande ställning under särskilt 1300-talet, men man måste dock komma ihåg, att även den senare medeltiden bevarar såväl inkarnations- som uppståndelsemotivet. Frågan om den inbördes ställningen mellan inkarnations-, passions- och uppståndelsemotiven kan avgöras först, när Julens och Påskens liturgi och fromhetsliv fått undersökningar, som motsvara Stilla veckans nu av Björkman företagna analys. Och det är just i denna begränsning till Stilla veckan, som en av svagheterna i Björkmans avhandling ligger. Man får nu ingen uppfattning om sambandet mellan Stilla veckan och den högtid, till vilken denna vecka leder fram, nämligen Påsken. Så som Björkmans avhandling nu föreligger, får man lätt den uppfattningen att Påsken kommer i skymundan för passio Christi. Men detta är ingalunda säkert. Studerar man senmedeltidens kyrkonst, lägger man genast märke till, att varje s. k. passionsserie — även de gotländska passionsmålningarna, som Björkman exemplifierar sin framställning med — avslutas med uppståndelsen, himmels-

färden och pingsten. I en så typiskt senmedeltida skrift som *Biblia pauperum* äro motiven efter långfredagen ännu utförligare. Likaså har julkretsens motiv en mycket stark position i senmedeltida konst. Det vanliga är ju, att de s. k. passionsserierna avbildas parallellt med julserierna. Så är även fallet beträffande de gotländska passionssviterna. Vittnesbörden från den senmedeltida kyrkokonsten i Sverige bestyrka sålunda icke Björkmans tes om passionsmotivets dominans i gudstjänst och fromhetsliv. Dessutom måste man erinra om ett annat synnerligen påfallande drag i senmedeltida fromhetsliv, som haft den största betydelse för de folkliga andakterna, nämligen hela helgonkulten. Fråga är väl, om inte just här det mest framträdande draget i den utgående senmedeltidens fromhetsliv är att finna.

De senast antydda synpunkterna blotta även en annan svaghet i Björkmans undersökning. Som redan framhållits, har författaren valt en systematisk princip för sin behandling av passionsfromheten. Han synes därvid ha underlåtit att följa den historiska utveckling, som bevisligen äger rum inom senmedeltida fromhetsliv och teologi. 1300-talets kyrka skiljer sig på många sätt från den utgående medeltidens. Det är omöjligt att behandla hela senmedeltiden som en enhetlig period. Det erbjuder inte heller några oöverstigliga svårigheter att få fram en utveckling, som företer ganska påtagliga förändringar med stundom ganska korta intervaller. Här skulle utan tvekan en analytisk metod ha kunnat ge betydligt klarare besked om förhållandena i Sverige. Men det är betecknande för Björk-

man, att han undviker denna väg. Det bristande intresset för tidsbestämningar tar sig bl. a. uttryck i underlåtenheten att närmare bestämma de handskrifter, från vilka avhandlingen hämtar stoff. Det är dock ingalunda betydelselöst, om en källa är från 1300-talet, från 1400-talets början, mitt eller slut. Just bestämningen av dessa kan ge möjligheter till penetrering av en historisk utvecklingslinje.

Ulf Björkmans avhandling om Stilla veckan är skriven med utomordentlig omsorg och noggrannhet. Såsom uppslagsbok i Stilla veckans liturgi är den ovärderlig och säkerligen för all framtid tillförlitlig. Däremot torde det komma att

bli diskussion om författarens synpunkter på passionsmotivets ställning i fromhetsliv och folklig andakt, och antagligen kommer författaren inte heller att bli oemotsagd, när det gäller tolkningen av passionsmotivets relevans till försoningsteologien. Författaren har i varje fall lämnat ett tungt vägande bidrag till kännedomen om vårt medeltida gudstjänstliv. Härför är han värd ett uppriktigt tack.

Bengt Ingmar Kilström

Ulf Björkman: Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Bibliotheca Theologiae Practicae, 2. Gleerups förlag. Pris 20: — kr.